

THREE ROMAN STATUES FROM THE TELEKI COLLECTION OF GORNEȘTI

Fabian Istvan

Assist. Prof., PhD, "Petru Maior" University of Tîrgu Mureș

Abstract: The Teleki collection from Gornesti, had in its inventory three Roman age statues uniques in this part of the former province of Dacia. Their place of discovery is unknown, yet it more than certain that they were imported from another province of the Roman Empire.

Keywords: Teleki, collection, Roman, statues, analogies.

Colecția contelui Teleki Domokos din Gornești era una din cele mai impresionante din Transilvania. Organizată pe perioade istorice, ocupa un întreg palier din castelul familiei din localitatea menționată și, doar presupunând după mărimea donațiilor, pare – se că avea în jur de 4000 de piese de la obiecte mici: ceramică preistorică, romană și medievală, arme, statuete, la obiecte de mari dimensiuni cum ar fi inscripții și pietre funerare romane, ancadrame de porți medievale etc. O parte din colecția particulară a contelui a fost distrusă de Armata Roșie în toamna-iarna lui 1944, o altă parte, colecția de covoare orientale, a fost evacuată la Budapesta unde a fost distrusă în 1956; iar o a treia parte a ajuns la MNIT din Cluj – Napoca sau la MJM sub forma de donații.

Cele trei statuete romane de bronz, care constituie obiectul studiului de față, au fost donate Muzeului Ardelean (așa cum se numea MNIT pe atunci) alături de alte aproximativ 80 de artefacte pe data de 30 noiembrie-2 decembrie 1918 prin intermediul lui Ferenczi Sandor, probabil un administrator al familiei Teleki.

Înainte de a trece la descrierea statuetelor și la analogiile de rigoare, trebuie menționat faptul că deja în momentul inventarierii s-au strecurat unele greșeli în identificarea și descrierea celor trei obiecte. Astfel: la obiectele cu numărul (vechi) de inventar: IV 1908 – IV 1909 muzeologul a notat laconic: „două bucăți statuete de bronz de zeițe antice”¹ De fapt, așa cum se va vedea în cele ce urmează doar una din statuete este de zeiță: mai precis Venus, în timp ce cealaltă zeiță de fapt este Mercurius – Thot identificat greșit cu zeița Fortuna. Această eroare de identificare a persistat până prin anii 2000.

Cea de-a treia statueta (număr inventar IV 1910) a fost identificată drept ornament și după descrierea muzeologului reprezenta „bustul unui bărbat bărbos”². De fapt avem de - a face cu o aplică reprezentând pe Jupiter.

¹ Lista inventar, volumul V. III 8869- IV 3784/N1438-N1579. Numerele noi de inventar: V 1088 – V 1089. Textul original: „2 drb ókori istennői bronzszobrocska”

² Lista inventar, volumul V. III 8869- IV 3784/N1438-N1579. Număr inventar nou: V1127. Textul original: „1 drb. ókori – disztagként alkalmazott szakálás férfii mellszobrocska”.

Prima statueta, cea lui Venus, are o „înălțime păstrată de 13 cm, lățimea maximă 4,2 cm, înălțimea feței 1.8 cm. Starea de conservare este acceptabilă, antebrațul drept și gamba mai jos de genunchi fiind distruse. Pe alocuri se observă deteriorări și urme de ciocănire.”³ Are o față inexpresivă iar, brațul stâng este prea lung raportat la restul corpului.⁴ Statueta face parte din tipul *Venus pudica* de vreme ce deși nudă își acoperă sexul cu mâna stângă. Mâna dreaptă este întinsă înainte. Părul zeiței este redat cu cărare la mijloc și îi acoperă urechile cu două șuvite ce-i cad pe umeri. La spate părul este prins cu un coc iar întreaga coadă este acoperită cu o diademă dantelată. Statueta își găsește o serie de analogii, atât în străinătate, mai precis în Franța⁵ și Germania⁶, cât și în provincia traianică. Până în momentul de față au fost descoperite peste 40 de statuete de Venus de bronz care, prin dimensiunile reduse arată clar că erau parte din *Lararii* (altare personale ale casei). Venus era deosebit de apreciată în lumea romană din simplul motiv că, conform mitologiei, este mama lui Aeneas, strămoșul lui Romulus (al cărui tată legendar este Mars). Venus este deci legată de mitul fondării Romei, fiind investită cu titlul de *Genetrix* alături de alte epitete cum ar fi: *Felix, Vitrix, Augusta*⁷ „Venus era una din divinitățile populare. Adorată în egală măsură în cultul public cât și cel privat datorită caracterului său de divinitate protectoare a lumii umane. Imaginile o redau de regulă nudă (în două ipostaze: *Venus pudica* când își acoperă sexul cu o mână și *Venus impudica* – când nu are mâna pe sex-.n.n.)- iar simbolurile sale sunt trandafirul, mirtul, lebăda, delfinul”.⁸ Din multitudinea de statuete de veneră din Dacia romană cele mai reprezentative care „din punct de vedere estetic, pot sta alături de cele mai reușite exemplare similare din marile colecții ale lumi (...) sunt *Venus de la Ulpia Traiana, Venus de la Gilău, Venus de la Potaissa*”.⁹ Prima statueta, descoperită în 1974, cu o înălțimea de 28,3 cm, are o stare de conservare mediocră, pentru că îi lipsesc brațele, partea anterioară a piciorului drept. „Venus cu trăsăturile feței și forma corpului de adolescentă, are o siluetă zveltă cu umeri înguști și frumos arcuiți, sâni mici și rotunzi, talie prelungă(...) Fața ovală, nasul fin și drept, gura mică, frumos conturată cu buzele întredeschise (...) Părul lung ondulat, pieptenat cu cărare la mijloc este împărțit în trei: *krobylos* pe creștet prins cu panglică și două rulouri de o parte și cealaltă a feței.”¹⁰ Statueta este databilă din a doua jumătate a sec.II. p.Chr.

Cam din aceeași perioadă provine și „*Venus de la Gilău*” - este tot din categoria „*pudica*”, acoperindu-și sexul cu mâna stângă. Mâna dreaptă este întinsă în față, capul întors spre dreapta cu „trăsăturile feței fine, ochii visători, ovalul prelung, nasul lung și drept, gura întredeschisă. Părul bogat este pieptănat cu cărare la mijloc și două rulouri care încadrează fața acopăr urechile și maschează marginile diademei în formă de semilună”¹¹.

³ Constantin Pop, *Două bronzuri romane din județul Mureș*, în Marisia X, 1980, p.699. V. Lazăr, *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, Casa de editură Mureș, Tg – Mureș, 1995 p.138, Lucia Țeposu Marinescu - Constantin Pop, *Statuete de bronz din Dacia romană. Monografii I*, Muzeul Național de Istorie a României, București, 2000, p.87

⁴ C.Pop, *art.cit.* p.699

⁵ S. Reinach, *Repertoire de la statuaire greque et romaine*. Ed.Ernest Leroux, Paris, 1913, p.217

⁶ G.Grimm, *Die Zeugnisse agyptischer Religion und Kunstelemente im Römischen Deutschland*, Leiden,1969, nr.25 pp.144-145 pl.26/2 apud. *Ibidem* p.699 n.5.

⁷ Irina Nemeti – Eugenia Beu-Dachin (coord.) *Mic dicționar de divinități. O incursiune în pantheonul Daciei Romane*. Ed. Mega, Cluj -Napoca 2012, p.26

⁸ *Ibidem* p.26

⁹ Mihai Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Editura Tribuna, Cluj – Napoca, 2003, p.135

¹⁰ Țeposu - Pop, *op.cit.* p.86

¹¹ *Ibidem* p.87

Ce mai expresivă este fără îndoială „*Venus din Potaissa*”¹². Tot categoria *puđica*, este foarte fin lucrată, fața ovală, ochii mari, migdalați, „nas lung și drept, gura mică. Părul cu numeroase bucle mărunte până la diademă, ondulat pe creștet și strâns într-un coc la ceafă(...). Pe cap are o diademă, decorată în centru cu o semilună și motive în formă de *pelta*, incizate(...) Corpul este în întregime lucrat din rotunjimi și moliciuni accentuând nota de feminitate.”¹³ Databilă din prima jumătate a sec.I. p.Chr. statueta este sigur un produs de import. Formele pline și diadema arată o influență orientală (Afroditele orientale fiind redată în sincretism cu Isis - Hathor).¹⁴

Diferența dintre cele statuete rezidă nu numai în modul de execuție ci și în expresivitatea personajelor. Aceste diferențe sunt explicabile parțial prin datarea statuetelor, dar și probabil din locul de realizare: cea de la Potaissa provine din a doua jumătate a sec.I d.Hr., cele de la Ulpia Traiana și Gilău de la jumătatea sec.II. p.Chr. epoca de maximă înflorire artistică din epoca Antoninilor. *Venus de la Gornești* poate fi datată în a doua jumătate a sec. II p.Chr. poate începutul celui următor și probabil că provine de la un atelier local.

Cea de a doua statueta: identificată încă de la început drept Fortuna este descrisă ca atare până în anul 2000 când pe urma analogiilor se stabilește „sexul” corect.

Astfel, Pop descrie statueta: „Dimensiuni: înălțimea 6,8 cm, lățimea maximă 2,9 cm, înălțimea feței 0,9 cm. Piesa (...) are rupte antebrațul drept, laba piciorului stâng și partea inferioară a cornului abundenței (...). Divinitatea este prezentată întrun *chiton* lung până la pământ, ale cărui falduri sunt verticale pe lungimea corpului și triunghiulare la gât. Pe umărul drept se observă o mică fibulă rotundă (...). Capul, împodobit cu o diademă ornamentată în partea superioară cu trei folii, este puțin întors spre dreapta. În mâna stângă ține *cornucopia*, iar în dreapta – antebrațul în poziție laterală înainte este rupt – avea fie o *patera* (...) fie cârna.”¹⁵ Analogiile citate de autor - statuete din Napoli și Evrerux - sunt tot din lucrarea lui Reinach despre bronzurile greco-romane cu singura diferență că în cazul lucrării franceze atribuțiile divinității sunt cât se poate de clare.

Descrierea divinității, ca Fortuna este preluată și de Lucia Țeposu Marinescu întrun articol din *Sargetia* din 1991¹⁶ ca, în lucrarea din anul 200 intitulată *Statuete de bronz din Dacia romană* să descrie drept o reprezentare sincretică Mercurius – Thot: „(...) cu o floare de lotus pe creștet, poartă o manta care îi acoperă corpul. Zeul are trăsături accentuate, nasul proeminent, gura cu buza inferioară cărnoasă (...) pe cap poartă *petasus* cu boruri largi și două aripioare laterale care încadrează frunza de lotus înaltă de pe creștet. (...). În mâna dreaptă, depărtată de corp, ținea probabil punga, iar în stânga un caduceu cu partea de jos groasă și torsionată.”¹⁷ Epoca de realizare este undeva prin sec. II-III p.Chr.

Din cele 22 de statuete de bronz aparținând acestei divinități descoperite pe teritoriul fostei provincii Dacia, trei aparțin lui Mercurius – Hermes Toth.

Mercurius corespondentul grecului Hermes, își are etimologia din latinescul *merx* ce face trimitere la ideea de marfă, comerț, fapt absolut normal de vreme ce este zeul

¹² Mihai Bărbulescu, *Arta romană la Potaissa*, Editura Academiei Române București, Editura Mega Cluj-Napoca, 2015, pp.112. Țeposu – Pop, *op.cit.*p.88

¹³ Bărbulescu, *op.cit.* 112

¹⁴ Ibidem. p.113.

¹⁵ C. Pop. *art.cit.* p.700, V. Lazăr, *op.cit.* p.138 (preia fără verificare informația greșită despre genul divinității).

¹⁶ Lucia Țeposu Marinescu, *Tipuri de statuete de bronz din Dacia*, *Sargetia*, XXI-XXIV, 1988-1991, p. 67

¹⁷ Țeposu - Pop, *op.cit.* p.48

comercianților. Însă este și „zeul hoților, mincinoșilor, și al împătimiților de jocuri.(...) Mesager al zeilor și patron al călătoriilor, el poartă *talaria*- sandale înalte decorate cu aripioare și *petasos* – pălăria cu aripioare ce îl putea face invizibil pe purtătorul său. Atributul său definitiv este caduceul – bastonul pe care urcă încolăcindu-se doi șerpi deasupra cărora este figurată o pereche de aripi, oferit în dar de zeul Apollo”.¹⁸ Inventator, divinitate a fertilității și protector al lumii umane dar și *psyhopompos* (călăuza sufletelor morților) Mercurius a fost una din divinitățile cele mai apreciate în lumea greco-romană. Calitatea sa de psihopomp i-a adus și acest sincretism: Mercurius – Hermes Toth. Originea divinității este în Egiptul elenistic, când grecii au observat această similitudine de caracter între Hermes și Toth zeul egiptean al înțelepciunii. Bineînțeles mai târziu și *interpretatio romana* și a spus cuvântul.

Cele trei statui care prezintă această divinitate sincretică sunt cele de la Drobeta - Turnu Severin, Orlea (descoperit de fapt la Sucidava, Corabia, jud.Olt) și cel de la la Gornești.

Exemplarul de la Drobeta, este o statueta de 7,5 cm, căriu îi lipsesc mâna dreaptă și piciorul stând de la genunchi. Poartă pe cap *petasus*, în mâna stângă ținea caduceul. Pe umăr se vede un colț al mantalei. Databil din prima jumătate a sec.II p.Chr.¹⁹

Statueta de la Orlea/Sucidava are 8.5 cm, și este foarte bine păstrat. Are părul ondulat pe tâmpile și prezintă aceleași atribute ca și „confrății” săi: *petasus* și caduceul și bineînțeles punga de bani. Pe brațul stâng are înfășurată mantaua iar la picioare doi berbeci. Datarea este din a doua jumătate a sec. II p.Chr.

Din punct de vedere artistic nu sunt mari diferențe dintre cele trei statuete, toate arată o artă provincială cu toate defectele și calitățile ei.

În fine cea de a treia statueta (mai precis o aplică) romană, identificată corect drept Jupiter, este o adevărată „vedetă” prin faptul că a figurat la expozițiile internaționale de arheologie din 1969 de la Koln și 1970 de la Roma. Descrierea aplicii s-a făcut în catalogele acestor expoziții, destul de greu de găsit de altfel. Piesa este mică: înălțimea 8,8 cm, lățimea maximă 7 cm, și era turnată prin tehnica „cerii pierdute”²⁰. Nu se știe locul de proveniență dar, se presupune că ar fi de pe teritoriul județului Mureș. „Figura (lui Jupiter - n.n.) robustă are ochii mari cu pupilele marcate, desigur, locul unor pietricele colorate sau emailuri, astăzi dispărute, sprâncene groase, pomeții obrazilor destul de reliefați, gura mică mustața și barba stufoasă (...) pe creștet poartă o cunună din două rânduri de frunze de stejar, element caracteristic stăpânului zeilor”.²¹ Niturile prezente pe spatele obiectului arată clar că este vorba de o aplică ce decora un vas ori o piesă de mobilier. Finețea obiectului, atenția pentru detaliu și eleganța subliniază faptul că avem de a face cu un produs de import din provinciile centrale ale Imperiului, un produs incadrabil cronologic la mijlocul sec. II. p.Hr. De altfel, Jupiter este deosebit de „prezent” în religia și în arta provincială, atât în calitate de stăpân al spațiului celest dar și ca zeu care protejează soldații. El a fost adorat ca *Victor, Invictus, Stator, Conservator, Optimus Maximus* ²²etc. Într-o provincie cum era Dacia, unde elementul militar constituia aproape un sfert din populație era perfect de înțeles de ce statuile, de la cele monumentale la statuete și aplici de bronz, erau într-un număr atât de mare.

¹⁸ Nemeti-Beu-Dachin, *op.cit.*p.30

¹⁹ Țeposu - Pop, *op.cit.* p.44

²⁰ C. Pop, *O aplică reprezentând pe Iuppiter*, Marisia, IX, 1979, p.645.

²¹ Ibidem p.646

²² Nemeti-Beu-Dachin, *op.cit.*p.6

BIBLIOGRAPHY

Lista inventar, volumul V. III 8869- IV 3784/N1438-N1579.

Bărbulescu, Mihai, *Interferențe spirituale în Dacia romană*, Editura Tribuna, Cluj – Napoca, 2003.

Bărbulescu, Mihai, *Arta romană la Potaissa*, Editura Academiei Române București, Editura Mega Cluj-Napoca, 2015.

Nemeti, Irina – Beu-Dachin, Eugenia (coord.) *Mic dicționar de divinități. O incursiune în pantheonul Daciei Romane*. Ed. Mega, Cluj -Napoca 2012.

Lazăr, Valeriu *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, Casa de editură Mureș, Tg – Mureș, 1995.

Pop, Constantin, *O aplică reprezentând pe Iuppiter*, Marisia, IX, 1979.

Pop, Constantin, *Două bronzuri romane din județul Mureș*, în Marisia X, 1980.

Reinach, Salomon *Repertoire de la statuaire greque et romaine*. Ed. Ernest Leroux, Paris, 1913.

Țeposu Marinescu, Lucia - Pop, Constantin. *Statuete de bronz din Dacia romană. Monografia I*, Muzeul Național de Istorie a României, București, 2000.

Țeposu Marinescu, Lucia, *Tipuri de statuete de bronz din Dacia*, Sargetia, XXI-XXIV, 1988-1991.